

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

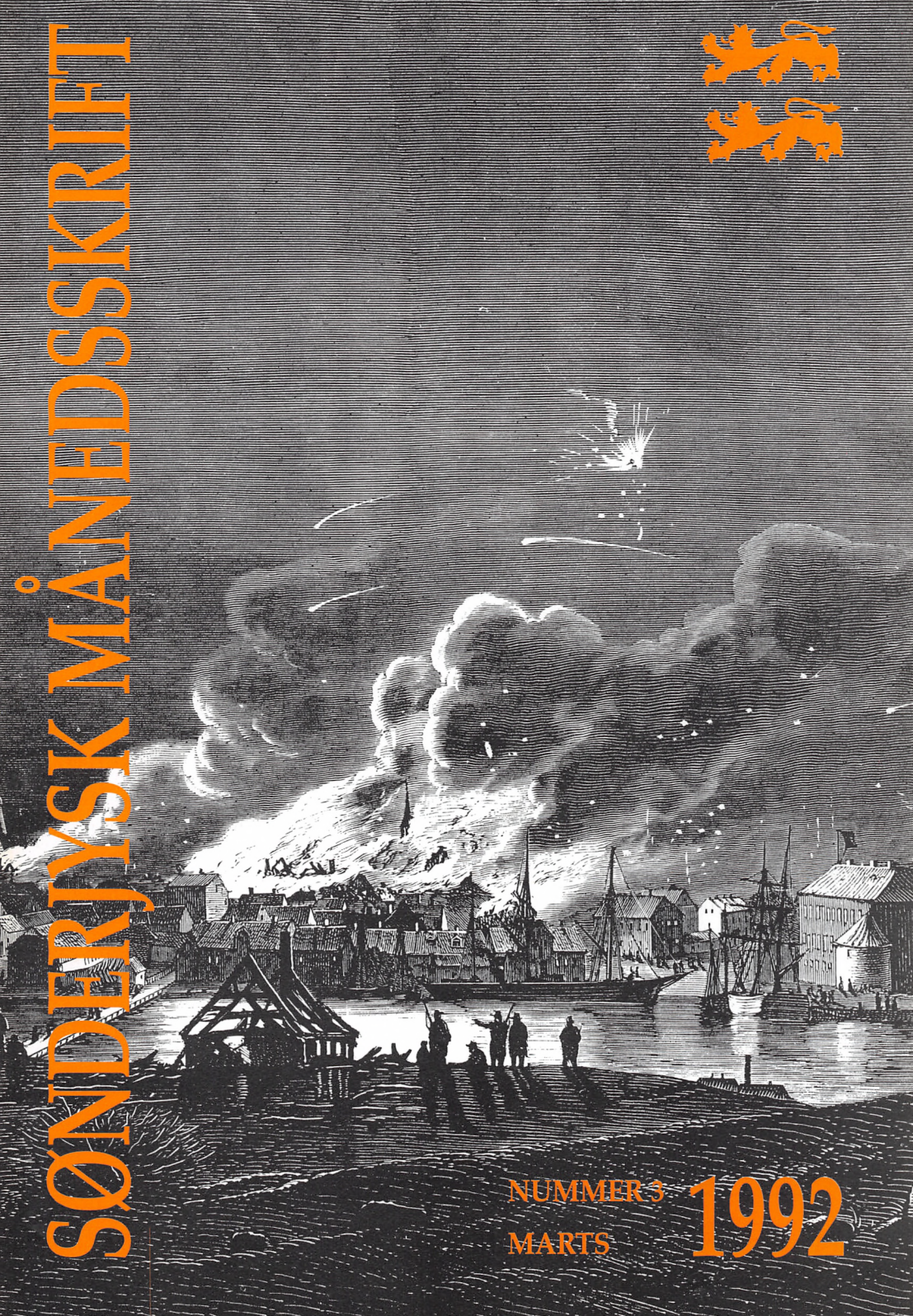
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 3
MARTS

1992

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for sønderjylland

Abonnementspris
125 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 15 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Historisk Samfund
for Sønderjylland,
Sekretariat,
Haderslevvej 45,
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.
Kontortid, ti.-to. kl. 9-13.

Redaktion:
Inge Adriansen,
Museet på
Sønderborg Slot
6400 Sønderborg

Steen W. Andersen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Henrik Fangel (ansv.)
Institut for sønderjysk
lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sønderjysk Månedsskrift
indtales på bånd, der kan
lånes på biblioteket

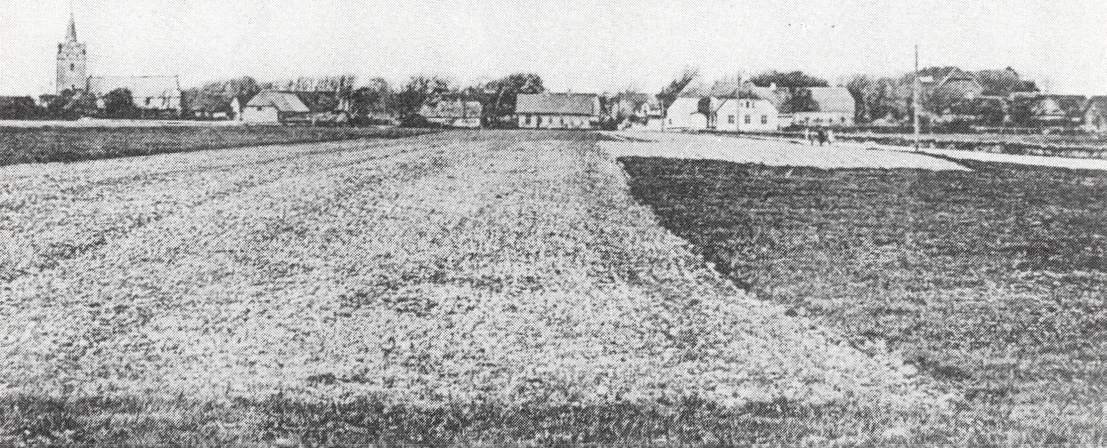
Sats/montage:
Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: P. E. Offset & Reklame A/S,
Varde

I dette nummer:

- Det vilde vest. Et sogneforstanderskab i Visby i preussisk tid* 75
Kim Furdal, Aabenraa, er stødt på nogle kilder, der antyder, at man i Vestslesvig ikke var særligt modtagelige for administrative indgreb fra preussiske myndigheders side.
- Grisen i fredstid* 81
Robert Huhle, Sønderborg, kæder et billede fra 1864 af en gris og et ur på en vogn sammen med sin egen slægts historie og med nogle overvejelser omkring grisens betydning som føde - især i krigstider.
- Der var engang et hus - af børnehjemmet Lyshøjs historie* . 85
Mogens Kaasgaard, Espergærde, fortæller om børnehjemmet Lyshøj i Sønderborg 1921-77 og om de mennesker, der har levet og boet her.
- Dans identitet - i anledning af et værk* 90
Erik Lindsø, Fynshav, omtaler de første bind af Dansk Identitetshistorie - et værk, der ønsker at bidrage til en dybere forståelse af vor nationale identitet.
- Sydslesvigsk identitet - tanker før landdagsvalget 1992* 93
Henrik Vestergaard, Harreslev, fremlægger sine tanker om en ny definition af mål og midler for Sydslesvigs danskhed.
- Lokalhistoriske årsskrifter 1991 - en omtale* 96
Henrik Fangel, Aabenraa, har kigget nærmere på høsten af lokalhistoriske årsskrifter og fortæller om deres indhold.
- Det sker på nordslesvigske museer* 100
Arrangementer på museerne i den kommende tid.
- Bognyt* 102
Hvalfangst, vikinger i undervisningen, russiske krigsfanger og billeder fra Rødding-egnen er emner i en række nye bøger.
- Bagsiden om forsiden:*
Bombardementet af Sønderborg 2.-3. april 1864 104
Som det fremgår af Robert Huhles lille essay side 81-84 måtte beboerne i Sønderborg flygte over hals og hoved og redde, hvad reddes kunne af møbler og bohaver, under det preussiske bombardement i begyndelsen af april 1864. Inge Adriansen, Sønderborg, fortæller om den militære baggrund for denne begivenhed.

Forsidebilledet viser et udsnit af et træsnit fra *Illustreret Tidende*. Det er bombardementet af Sønderborg den 2.-3. april 1864, som her er søgt anskuelliggjort af en tegner. Yderst til venstre pontonbroen over Alsund, til højre en del af Sønderborg slot. - Om baggrunden for denne begivenhed fortælleres på bagsiden side 104, mens Robert Huhle side 81-84 knytter begivenheden sammen med sin egen slægts historie.

Visby set fra syd ca. 1910. Til venstre kirken, til højre landevejen syd fra med kroen, der brændte i 1920. Postkort, Historiske Samlinger, Aabenraa.

Det Vilde Vest

Et sogneforstanderskab i Visby i preussisk tid

Af KIM FURDAL

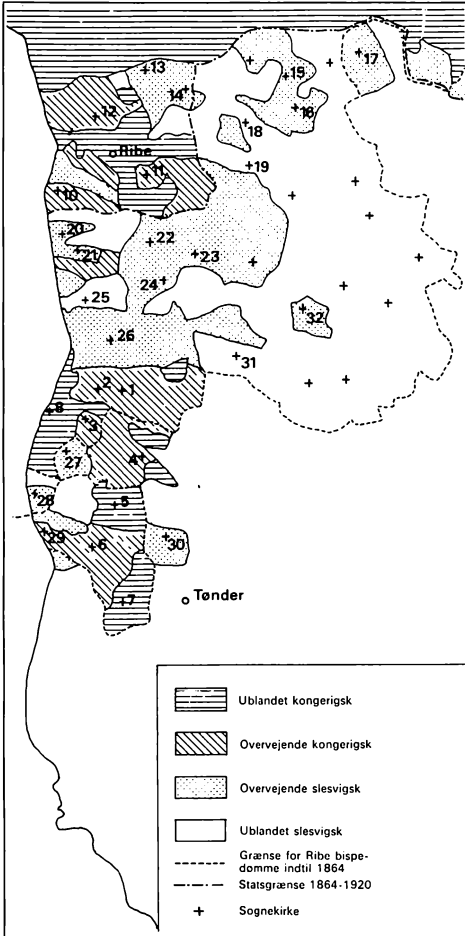
De vanskelige administrative forhold med »kongerigske enklaver« er et fænomen, som er med til at gøre livet surt for alle dem, der forsker i vestslesvigske forhold i ældre tid. At disse administrative forhold måske også er udtryk for en selvrådig befolknings opposition mod centrale myndigheders indgreb, forsøger Kim Furdal, Aabenraa, at dokumentere ud fra studiet af en række protokoller fra enklavesognene.

Indledning

Den kommunale administrationshistorie i Slesvig og Holsten er et relativt

upåagtet og stedmoderligt behandlet emne. Det er således kendetegnende for den forskningsmæssige situation, at der endnu ikke foreligger administrationshistoriske studier af de såkaldte flækkkommuner, der kun fandtes i Sønderjylland, men ikke i det øvrige Danmark, nord for Kongeåen.¹⁾

I det nedenstående skal jeg give et kort bidrag til de administrationshistoriske forhold for en anden sønderjysk specialitet, de såkaldte kongerigske enklaver, eller de blandede distrikter, som de også kaldes - eller blot enklaverne, der lå langs Sønderjyllands vestkyst.

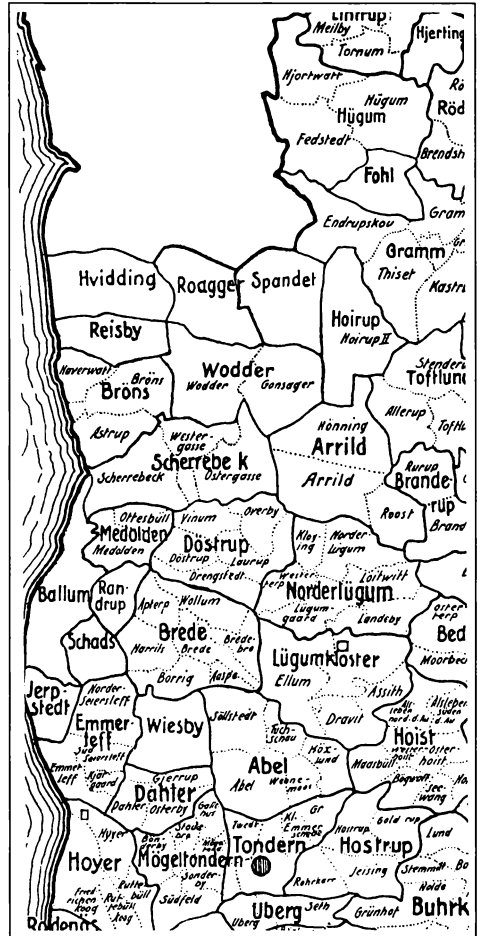
Kort over de kongerigske enklaver i hertugdømmet Slesvig. Efter Sønderjyske Årbøger 1980, s. 189.

Numrene angiver sognene:

1. Døstrup
2. Mjolden
3. Randerup
4. Brede
5. Visby
6. Daler
7. Møgeltonder
8. Ballum
9. Rømø

- Nr. 10-14 er sognene nord for statsgrænsen 1864-1920
 Nr. 15-19 er sogne omkring Rødding
20. Hviding
 21. Rejsby
 22. Roager
 23. Spandet

24. Vodder
25. Brøns
26. Skærbæk
27. Skast
28. Hjerpsted
29. Emmerlev
30. Abild

De preussiske landkommuner (Gemeinden) i det vestlige Slesvig efter 1867 og efter sammenlægningen af de små kommuner i Ballum, Visby, Hjerpsted, Roager og Spandet sogne. Af de tidligere enklavesogne omfatter kun Døstrup og Brede sogne et større antal kommuner.

Enklaverne var underlagt dansk lovgivning, og som de eneste i Slesvig fik beboerne i disse områder derfor glæde af forordningen af 13. august 1841 om oprettelse af sogneforstanderskaber. Forordningen og de efterfølgende ændringer i 1855 kom til at virke indtil indførelsen af den preussiske landkommunale ordning i 1867, den såkaldte Landgemeindeordnung af 22. september 1867.

Udgangspunktet for kommuneinddelingen i den preussiske landkommunale ordning var de enkelte landsbyer, hvilket betød ophævelsen af sognene som verdslige administrative enheder. Resultatet blev ca. 430 små kommuner (Gemeinden) i den nordlige del af Slesvig. Mange steder især på østkysten kunne de enkelte sogne bestå af op til ni kommuner. På vestkysten var opsplittningen af sognet derimod knap så udpræget. Sognene Hvidding, Rejsby, Randerup, Sdr. Skast blev samtidig kommuner, mens sogne som Ballum, Visby, Daler, Hjerpsted, Højer landkommune, Roager, Spandet, Brøns, Mjolden, Rømø, Skærbæk og Vodder hver blev opdelt i to eller tre kommuner. Af disse sogne blev kommunerne i Ballum (1880), Visby (1876), Hjerpsted (1876), Roager (1876), og Spandet (1872) senere sammenlagt til en kommune, mens der i Vodder sogn skete en reduktion i antallet af kommuner fra oprindeligt tre til to kommuner. Området var ikke det eneste sted, hvor der efter 1867 skete sammenlægninger af de små kommuner til sognekommuner. I Ditmarsen blev 178 landsbyer således sammenlagt til 24 sognekommuner.²⁾

Spørgsmålet er, hvorledes den nationale og administrative nyordning i 1867 slog igennem i den kommunale administration i enklaverne. Jeg har derfor med Visby sogn som eksempel undersøgt, i hvilken grad det efter 1867 lykkedes de preussiske myndigheder at gennemføre

den nye landkommunelov i de tidligere kongerigske enklaver.

Visby sogneforstanderskab

Arkivmaterialet fra sogneforstanderskaberne er spredt og sparsomt³⁾. Fælles for de fleste protokoller er imidlertid, at de er videreført efter 1867. Det er også tilfældet for Visby sogn, hvor sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol er videreført til trods for sognets opdeling i 1867 i tre nye preussiske kommuner, Visby, Øster Gammelby og Møllerup. Første indførelse i forhandlingsprotokollen er sket 14. marts 1842 og den sidste 14. december 1874 på protokollens næstsiste side⁴⁾. Det er iøvrigt i denne forbindelse værd at bemærke, at oprettelse af sogneforstanderskabet ikke nødvendigvis skete på bekostning af grandestævnet. Grandestævnet i Øster Gammelby, Visby sogn, fungerede således op til 1903, og varetog til det sidste bl. a. vedligeholdelsen af landsbyens veje.⁵⁾

Sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol er på andre måder ganske interessant. Først og fremmest bemærker man, at den hele vejen igennem er ført på dansk. Dette var ikke ulovligt. Først i 1876 blev det påbudt at føre administrationen på tysk. Tilsvarende er det interessant at bemærke, at den oprindelige betegnelse »sogneforstanderskab« anvendes konsekvent hele perioden igennem og ikke alene internt i sogneforstanderskabet. I et brev til herredsfogderiet i Tønder dateret den 20. september 1873 skriver sogneforstanderskabet bl. a.: »Hvad derimod Broernes vedligeholdelse angaaes, da har Sogneforstanderskabet i en tidligere Skrivelse til det Kongelige Herredsfogderi erbødigst udbedt sig...« I 1873 virkede dette udtryk efter danske forhold noget antikveret. Navnet sogneforstanderskab i den danske kommunallovgivning blev ifølge lov om landkommunernes styrelse af 6. juli 1867

erstattet af »sogneråd«. Endvidere bemærker man sig den næsten konsekvente brug af danske rigsdaler. Angivelser i den tyske Thaler blev nærmest demonstrativt omregnet i dansk mønt, således den 15. november 1873: »Efter Amtsforvalter Larsens Skrivelse i Tønder, der er vedlagt, har Visby Sogn at udrede af dets samtlige hartkorn til Distriktets skolefond for Aaret 1873 i Sum stor 39 Thaler og 4 penning eller i dansk Rigsmønt 52 Rdl 17 sk.«

Kommunevalgene i Visby

Det ovenstående er mere form end indhold. Det kunne irritere de preussiske myndigheder, men stred ikke mod den preussiske lovgivning. Det interessante er, hvorvidt sogneforstanderskabet har administreret efter den preussiske lovgivning. Jeg har endnu ikke foretaget en systematisk gennemgang af den administrative praksis, men har som en mulig indikator set på sognets praksis i forbindelse med valg til sogneforstanderskabet. En undersøgelse på netop dette område er mulig, da vi har bevaret valgprotokollen til sogneforstanderskabet - bemærk ordvalget - i perioden 1842 til 1916⁶).

Efter dansk kommunallovgivning bestod sogneforstanderskabet og senere sognerådet af to dele, den mindre og den større halvdel. Den mindre halvdel af sogneforstanderskabet skulle vælges af samtlige valgberettigede i sognet, mens den større halvdel blev valgt af den femtedel af de valgberettigede, som det foregående år havde betalt de største skatter og afgifter⁷).

De preussiske landkommuner havde indtil 1892 som udgangspunkt ikke nogen folkevalgt forsamling eller råd. Beslutninger vedrørende de kommunale anliggender blev truffet af kommuneforsamlingen bestående af sognets beboere. Kommunen kunne dog med in-

denrigsministeriets godkendelse vælge at erstatte kommuneforsamlingen med et valgt kommuneråd. Lovgivningen fastsatte imidlertid ikke faste regler for valg til kommunerådet, men overlod det til de lokale vedtægter for kommunerådet⁸).

I 1892 fik Slesvig og Holsten ny kommunelov, hvorefter der fremover skulle vælges et kommuneråd i hver kommune. De valgberettigede blev opdelt i tre klasser, som hver valgte lige mange repræsentanter. Valgreglerne, der var gældende indtil genforeningen i 1920 betød, at de største skatteydere fik en forholdsvis stor repræsentation i kommunerådene.

Sammenholder man valgprotokollen fra Visby med de danske og preussiske valgregler, fremgår det med al tydelighed, at sogneforstanderskabet fulgte de danske kommunale valgregler fra 1855 i hele perioden hvor protokollen er ført, dvs. indtil 1916. Valget til Sogneforstanderskabet forgik mundtligt, idet de valgberettigede afgav deres stemmer til valgkommissionen, som førte det til protokols. Sogneforstanderskabet var opdelt efter dansk lov i en større og mindre halvdel og ikke efter den preussiske model med tre klasser. Ved valget den 16. maj 1867 udtrykkes det helt klart fra valgbestyrelses side: »Efter at de i Loven om Sogneforstanderskabets Valg befalede Foranstaltninger ere iagttagne, blev i dag den 16. Maj 1867 foretaget Valg af et af den større halvdeel af Visbye Sogneforstanderskabs medlemmer i stedet for paster Eyermand, som var fragaaet, ...«. Eyermand måtte fratræde sin stilling, da han ikke ville aflægge troskabsed til den preussiske konge. Man skal derfor formentligt se det som en tillidserklæring til Eyermand, når forhandlingsprotokollen om valgets forløb kunne notere: »Da ingen mødte af de Valgberettigede Vælgere, blev U. Kaysen enstemmig valgt af

Enklaverne var - skønt beliggende indenfor hertugdømmet Slesvig - områder, som hørte under kongeriget Danmark. Grundloven, der var vedtaget den 5. juni 1849, gjaldt derfor også for enklaverne, og derfor skulle der indtil 1864 vælges medlemmer til folketing og landsting her. Et af områdets folketingsmedlemmer var gårdejer og møller i Forballum Niels Andersen Hansen (1803-79). Han repræsenterede Bredebrokredsen - eller Ribe amts 5 valgkreds, som den officielt hed - i folketinget 1853-58. Om disse forhold kan iøvrigt læses i Sønderjyske Årbøger 1980 s. 185-232 (Chr. Stenz: Sønderjyder under junigrundloven).

Sogneforstanderskabet«. U. Kaysen blev efterfølgende valgt som formand for sogneforstanderskabet. Sogneforstanderskabet administrerede med andre ord på dette centrale område klart imod den preussiske lovgivning, og i 1916 også helt klart imod de samtidige danske regler.

Visby sogn fik i 1841 et sogneforstanderskab efter dansk lovgivning. Formelt burde sogneforstanderskabet være nedlagt i 1867 og erstattet af tre kommune-forsamlinger eller kommuneråd for Visby, Øster Gammelby og Møllerup. I stedet fortsatte sogneforstanderskabet med at fungere - op til ialtfaldt 1916, hvis man skal tro valgprotokollen - uden at det tilsyneladende blev sanktioneret af de preussiske tilsynsmyndigheder. I 1876 tog myndighederne konsekvensen af sogneforstanderskabets de facto magtudøvelse og sammenlagde de tre landkommuner, der aldrig kom til at fungere.

De kongerigske enklavers historie skal ikke udredes her. Afgørende i denne sammenhæng er det, at der med anordningen om Landkommunevæsenet af 13. august 1841 blev indført sogneforstanderskaber i en række af enklavesognene. Det drejer sig om Ballum, Daler, Døstrup, Mjolden, Møgeltønder, Randerup og Visby. Der var med andre ord i 1867 i modsætning til den øvrige del af Slesvig skabt en tradition for dansk lokal selvforvaltning i sognets regi. Det kan således også nævnes, at der for Hjerpsted sogns vedkommende findes en forhandlingsprotokol, »Protokoll for møder som afholdes i Sogneanliggender«, for sognet i perioden 1846-1870. Den viser, at en række anliggender i sognet er blevet behandlet ved »sognemøder« eller »møder af sognemænd«. Oftest drejede det sig om skole- og fattigsager, men det kunne også bl. a. dreje sig om et nyt kirkeinventarium, degnejordens opdyrk-

ning og jordemodervæsenet. Fra 1874 til 1910 er protokollen videreført som skoleforstanderprotokol.⁹⁾

Visby sogn er kendt for sine stærke dansksindede og grundtviganske kræfter¹⁰⁾. Det er derfor ikke utænkeligt, at sogneforstanderskaberne i disse sogne, som i Visby, stille men konsekvent administrerede efter dansk lovgivning, hvor dette lod sig gøre. Der er ingen tvivl om, at der var tale om en stille protest mod det preussiske styre, og sammenlægningen af de formelle kommuner i dette perspektiv kan betragtes som en lille sejr for disse kræfter. Hvis dette er tilfældet, bliver de mange store preussiske landkommuner i området, der er sammenfaldende med sognet, og de efterfølgende sammenlægninger særdeles interessante.

Oswald Hauser har i sin bog om opbygningen af den preussiske forvaltning i Slesvig og Holsten argumenteret for, at der i høj grad blev taget lokale hensyn under opbygningen og taler i den forbindelse om den preussiske stat som den »differenzierten Einheitsstaates«¹¹⁾. I forlængelse af denne konstatering ser Hauser den særegne blanding af centralisti-

ske og decentralistiske træk som et resultat af en indenrigspolitisk konflikt mellem konservative og fremskridtsvenlige kræfter: »Viljen til decentral opblødnings og tilbøjeligheden til stram ensartethed uden hensyn til regionale særheder var på væsentlige punkter også bestemmende for nyordningen i Slesvig-Holsten og førte til en ejendommeligt blanding af begge principper.«¹²⁾

Spørgsmålet er imidlertid om Hauser leverer hele forklaringen på den preussiske forvaltnings tilsyneladende høje grad af fleksibilitet overfor lokale forvaltningsmæssige traditioner. På baggrund af det foreliggende er det min antagelse, at det preussiske styre ikke entydigt kunne administrere uden om disse sogne, og som det er konstateret for Visbys vedkommende administrerede sogneforstanderskabet ved kommunevalgene efter dansk lovgivning. Hvis dette er tilfældet, kan den landkommunale nyordning i 1867 og dens realisering i dette område i lige så høj grad ses som resultat af en konflikt mellem centrum og periferi i Kongeriget Preussen og senere Det tyske rige.

Noter

1. Dansk kulturhistorisk Opslagsværk 1991, bd. 2, s. 812.
2. Oswald Hauser: »Staatliche Einheit und regionale Vielfalt i Preussen«. Neumünster 1967, s. 58.
3. Kim Furdal: »Sogne- og flækkekommunale arkiver i Sønderjyllands amt 1920-1970, s. 1-26.
4. LA Aabenraa. De preussiske landkommunale arkiver. Visby sogn. I. 2 Forhandlingsprotokol for Visby sogneforstanderskab 1842-1874.
5. LA Aabenraa. Topografika. 958. Tønder Amt, Visby sogn. »Grandeprotokol for Øster Gammelby 1788-1903«.
6. LA Aabenraa. De preussiske landkommunale arkiver. Visby sogn. I. 1 Valgprotokol til sogneforstanderskabet 1842-1916.
7. Lov om sogneforstanderskabernes og amtsrådenes sammensætning af 22. marts 1855 §3.
8. »Verordnung, betreffend die Landgemeinde-Verfassung im Gebiete der Herzogthümer Schleswig und Holstein« af 22. september 1867. Amtsblatt, s. 1574-1580.
9. Hjerpsted præstearkiv. Skoleforstanderprotokol 1874-1910. Fl.
10. P. Feddersen Jensen : »Visby sognekrønike« Visby 1946 og samme: »Visby og den grundtvigske Bevægelse paa Vestegnen« i: Sønderjysk Månedsskrift 1939, s. 284-300.
11. Oswald Hauser, anførte værk s. 7 og 56. Om gennemførelsen af landkommuneordningen i 1867 s. 55-59.
12. Samme sted s. 11.

»Beboere af Sønderborg paa Flugt under Bombardementet« - således lyder teksten til dette træsnit, der illustrerer bombardementet af Sønderborg den 2.-3. april 1864. I baggrunden det sønderskudte rådhus. Illustreret Tidende, To Hundrede Træsnit. Tegninger fra Krigen i Danmark 1864.

Grisen i krigstid

Af ROBERT HUHLE

En gris og et ur på en vogn - et billede fra det sønderbombede Sønderborg i 1864 - kædes i dette lille essay af Robert Huhle, Sønderborg, sammen med nogle overvejelser omkring grisens betydning som føde - ikke mindst i krigstider.

Mads Clausen - grundlæggeren af Danfoss - blev engang spurgt, om det han lavede på sin fabrik, ikke også kunne bruges i krig. Han vidste først ikke svar på det, men sagde så: Smør bruges jo også i krig. Det kan ikke afvises, og der gik under anden verdenskrig en del my-

ter om smørret. Blandt andet blev det fastslået, at tyske flyvere ikke så så godt om natten som de engelske. De tyske fik mindre smør end de engelske, fordi Göring brugte pengene til kanoner i stedet for smør. Han havde jo selv sagt det.

Smør var altså et krigsvigtigt produkt, men endnu vigtigere var grisen. Alle ved jo, at allerede Odin serverede gris, når de slagte kæmper kom anstigende i Valhal. Kokken Andrimne skar af grisen Særimne præsentable skiver til slagsbrødrene, og hvor meget han end skar, så voksede det ud igen, medens han skar.

Fra Robert Huhles hjem i Sønderborg. Til højre står et standur, lavet af brødrene Bleshøj i Egen i begyndelsen af 1850'erne. Det har stor lighed med uret på flyttelæsset på træsnittet fra Illustreret Tidende (side 81).

Det må - i overført betydning - svare til enhver regerings ønskedrøm i vor tid, en statsgris, hvoraf der vedvarende kan skæres.

Første gang, jeg hørte om gris og krig, var jeg meget lille. Det var et par år før min skoletid. Min mor havde historien fra de gamle, fællesbetegnelsen for de forudgående slægtled, så vidt de endnu erindredes. De havde fortalt, at familien fra Sønderborg i 1864 kom kørende med grisen bundet på en »kridtbar«, som trillebøren hedder her hos os. Alle havde midt i elendigheden moret sig over det syn. Grisen nok undtaget.

Årene gik, og jeg glemte historien, indtil jeg i moden alder måtte gennemblade det fremragende ugeblad Illustreret Tidende, der mistede sin ungdoms glans i 1920'erne, altså i vort århundrede. Pludselig fik jeg øje på grisen, siddende bundet ovenpå en tohjulet kærre. Bladets tegner havde set den, formentlig om morgenen efter den 3. april 1864, da Sønderborg, som Børge Outze udtrykte det,

blev forvandlet til Danmarks Guernica. Folk flygtede fra Sønderborg.

Foran kærren sidder på en hestetrucken vogn en kvinde på et hulter-til-bulter sammenstuvet læs. Heri også et standur, som har en umiskendelig lighed med det ur, som endnu står i vor stue. Det er lavet af urmagerbrødrene Bleshøj i Egen omkring 1851, da min mors faster blev gift med husmand Daniel Christensen i Almsted. Hendes søster blev for resten gift ind i Grau-familien, men det ægtepar udvandrede til Iowa, hvor familien uddøde i begyndelsen af 1920'erne.

Jeg drager følgende slutning, men kan naturligvis intet bevise: Illustreret Tidendes tegner har set grisen. Han kunne næppe fantasere sig til situationen. De gamle i Asserballe har heller ikke kunnet fantasere sig til det interessante optog. Ergo var det slægtninge til min mor, der sent på dagen den 4. april 1864 kom trækkende til Asserballe med grisen. Den slutning holder jeg fast ved, selv om en

historiker af fag nok mere ville fæstne opmærksomheden ved det ubeviselige end det sandsynlige.

Da jeg var blevet nogle år ældre og havde gået i skole godt et års tid, blev der krig igen. Fra den tid huskes grå soldater, sortklædte kvinder og rationeringsmærker, for hvilke der kunne fås brød, mælk, smør, sukker og meget andet samt kød. Hvis man altså kunne få det. Varebeholdningen svarede ikke til mængden af mærker. Kød var som regel svinekød. Man ser, at grisen igen spiller en krigsvigtig rolle. For at få »gris på gafflen«, måtte konerne stå meget tidligt op og danne kø foran slagterbutikkerne. Klokken fem var der allerede mange, for det gjaldt om at komme butiksdøren så nær som muligt. De sent ankomne måtte nøjes med et benrigt stykke eller ingenting, og de første fik kun lidt. På landet var man naturligvis grisen mere nær, hvis man havde forbindelser. I byen kunne slagteren bytte med bageren eller anden næringsdrivende. Det gav anledning til megen snak - og misundelse, ville man nok sige i dag. Man bør dog kende lidt til tiden og hungervinteren

1917-18, før hastige domme fældes. Og hvem ville ikke i den situation have udnyttet en god forbindelse?

Vi, som var født for sent til heltedåd, sultede, men slap for at komme i krig. Der er ingen helteglorie over mangelsygdomme, som følger af påtvungen fejler næring og underernæring.

De, som i dag er midt i halvtredserne eller derover, husker, at den anden verdenskrig brød ud i september 1939. En national bølge gik over landet. Som national dansker varetog man mellem krigsudbruddet og april 1940 pligten til ikke at hamstre. Mange magtede dog både at hamste og bære Dannebrog-emblemet meget synligt både i mund og på reversen. Men der taltes om dem mand og mand eller kvinde imellem. En dag læstes i den lokale socialdemokratiske avis, at en uangiven højere embedsmand havde hamstret to sække sukker. Embedsmanden ringede til redaktøren og oplyste, at der kun var tale om een sæk sukker. Man ser, at både rygter og aviser har hang til overdrivelser. Jeg husker ikke, om bladet bragte en berigtigelse. Efter den 9. april ændrede opfattelsen sig. Den

Grisen på vognen, der transporteres ud af Sønderborg efter det tyske bombardement i april 1864, er brugt som motiv på en nødpengeseddel fra Sdr. Brarup kommune 1919-20. Sedlen agiterer for at området skal forblive tysk ved at fremdrage en krigshandling med alvorlige følger for civilbefolkningen. Museet på Sønderborg Slot.

Byrådsmedlem, lærer Rinne Huhle, Sønderborg, henter de røgede dele af en »illegal« gris hjem fra Dybbøl vinteren 1941. Privateje.

nationale holdning krævede, at man nu efter evne hamstrede alt, hvad der ellers gik til tyskerne. Det hændte, at min kone på en hjemrejse fra fødebyen Horsens traf manden fra Skelbækgård på Kær halvø. Hvad snakkede man om? Om de grise, som gik til Tyskland og blev betalt over den såkaldte clearingkonto. Den er, som man ved, aldrig blevet udlignet. Den er blevet eftergivet uden fattighjælps virkning for det modtagende land.

Mange danske bønder havde intet imod at sælge til danske medborgere ulovligt og under hånden. Heller ikke manden fra Skelbækgård. Så vor mor fik løfte om en gris, der ankom en dag i skumringen. Vor genbo var slagtersvend, og i vor kælder blev grisen til pølser, flæskesteg, og hvad en gris ellers bliver til. Der var også noget, hvoraf der kunne koges sæbe. Det, som var egnet til røg-

ning, blev på barnets kælk kørt til en mand i Dybbøl, som gerne røgede illegale grise. En frostklar dag med høje kuldegrader blev det røgede kørt hjem, igen på kælken.

Jeg har hermed gjort rede for grisens krigsvigtige rolle fra oldtiden og op igennem tre krige, hvoraf i hvertfald de to endnu står klart i mands minde. Og sådan fortsætter det nok. At krigenes tid er forbi, er mest en smuk drøm. De forenede Nationer og De Europæiske Fællesskaber siger, at det ikke er pænt at sælge våben til folk, der fører krig mod hinanden, men våbenindustrien er også en slags gris, hvis jeg må bruge et billede endnu engang. Den vokser ud igen hver gang, man har skåret en skive af den. Og våben skal afprøves. Det går egentlig helt godt med det ved indgangen til det 21. århundrede.

Barneplejeelev omgivet af småbørn i haven foran børnehjemmet Lyshøj. Fot. 1921 i Historiske Samlinger, Aabenraa.

Der var engang et hus

- af børnehjemmet Lyshøjs historie

Af MOGENS KAASGAARD

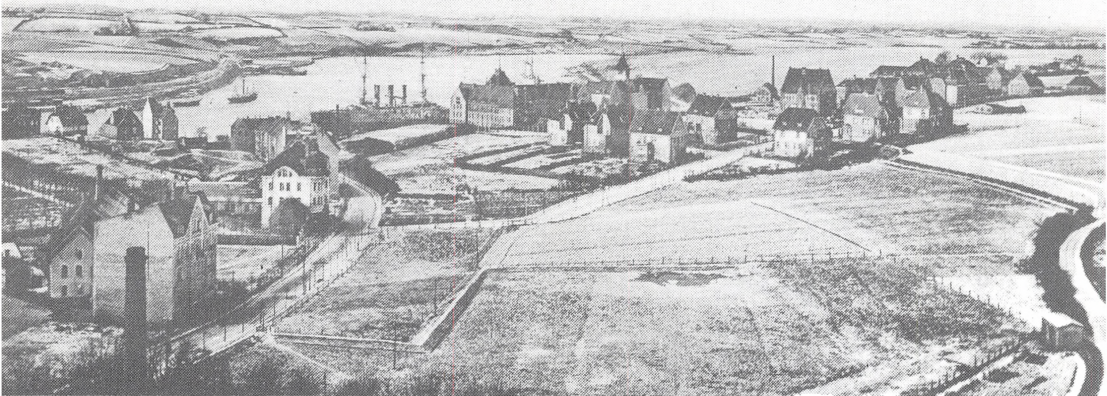
I et nu forsvundet hus i Arnkilsgade i Sønderborg var der børnehjem fra 1921 til 1977. Mogens Kaasgaard, Espergærde, har studeret de sparsomme kilder om huset og dets beboere. Det er blevet til denne historie om børnehjemmet »Lyshøj«.

Hvor Sønderborg strækker sig op imod den sønderjyske himmel, ved foden af det anselige vandtårn, der som en hønmor rager beskyttende op over den omkringliggende bebyggelse, stod engang et hus. Nogle stenkast fra Amtssygehuset, hvor Sønderborg Andelsboligfore-

ning nu ejer 11 boliger, lå til ind i 1970erne en lang bygning omgivet af en stor have på adressen Arnkilsgade 38.

Ville stjernerne sladre, kunne de fortælle om de mange skæbner, der her blev beseglet. Det ville blive en fortælling om erotik, brunst, umenneskelighed og ydmygelse, men også en historie om spæde spirer, der trods vanskelige startbetingelser, voksede op og blev til levende mennesker, takket være den dygtighed, menneskelighed og varme, der hjalp dem på vej.

Men stjernerne vil ikke sladre. Til gen-

Det marinemilitære område nord for Sønderborgs gamle bydel. Til venstre Helgolandsgade med officersboliger. Til højre, langs Engelshøjgade, villaer for officererne med den højeste rang og bag dem selve marinekasernen og marinelazarettet. Området er set fra Arnkilsgade, hvor bordellet, der betjente officererne, lå i nr. 38, det senere børnehjem (udenfor billedet). Museet på Sønderborg Slot.

gæld kan jeg på grundlag af nogle sparsomme og meget mangelfulde skriftlige kilder, og en række samtaler med personer, der har haft en tilknytning til nævnte ejendom, tæt eller tynd, tegne nogle rids af dens mere synlige historie.

Huset opførtes og indrettedes i 1911-12 på foranledning af de tyske myndigheder som byens officielle og eneste bordel. Sønderjylland var jo på det tidspunkt en del af Tyskland, og Kiel og Sønderborg støttepunkter for den preussiske Østersøflåde. Tre af dens krigsskibe havde fast base i Sønderborg, og deres mandskab (dvs. officererne) skulle have tilfredsstillet deres naturgivne lyster. Det fik de - med statsautorisation, lægetilsyn og det hele - i Arnkilsgade 38. Så når de havde hygget sig i Rathauskeller i den indre by sammen med byens

spidser, så gik turen i international forbrødring ud til Port Arthur, som stedet blev kaldt efter en imperialistisk lokalitet i Kina. Her kunne restauratør Harry Leopold Hirsch diske op med en bid brød og en dram - før eller efter!

Med Genforeningen i 1920 skiftede ejendommen ejer og identitet. Den 11. oktober dette år besluttede syv prominente borgere i Sønderborg, blandt dem amtmandinde Lundbye og provst Thyssen, at oprette en forening med navnet »Sønderborg Amts Børnehjem«, også kaldet Lyshøj. Og på samme møde besluttede foreningen at købe huset Arnkilsgade 38 til en pris af 70.000 kr og »at bede Sønderjysk Fond om et lån til et beløb af hele købesummen efter et kreditforeningslån«.

Næste dag blev slutsedlen underskre-

Der sidde på potte i haven foran børnehjemmet Lyshøj. Fot. 1921, i Historiske Samlinger, Aabenraa.

vet. Hirsch solgte bygningen for ovennævnte pris kontant til udbetaling senest 2. januar 1921. De nævnte syv personer etablerede sig som bestyrelse. Ved afgang »vælger bestyrelsen selv de ny indtrædende medlemmer, dog skal Nordslesvigsk Kvindeforening, Amtets kirkelige myndighed og Amtets forvaltnings- og skolemyndigheder være repræsenterede«. En lang årrække var den kendte amtmandinde Ingeborg Refslund Thomsen, datter af den endnu mere kendte sønderjyske politiker H. P. Hansen, formand for bestyrelsen. Den sidste formand var pastor Andreas Davidsen.

Som det fremgår af vedtægterne er institutionens formål »ved bidrag fra det offentlige og fra private, foruden ved betaling for børnene, i denne ejendom at optage spæde børn fra Sønderborg by

og amt, som enten intet hjem har, eller som i deres hjem ikke kan få den fornødne opdragelse, ernæring og pleje. Børnene optages, indtil de er fire år gamle«.

Således vedtog bestyrelsen på et møde i 1931, at »formanden taler med oversygeplejerske på Amtssygehuset, frk. Poulsen, om at sygehuset sender de børn, som fødes på sygehuset til Lyshøj, når de skal anbringes i pleje«. Fra børnehjemmet søgtes børnene altså bortadopteret.

Videre hedder det i vedtægterne: »Børn, der har hjemsted uden for Sønderborg Amt, kan også optages, hvis der er plads«. Således blev man ved et bestyrelsesmøde i 1923 »enige om at anmode amtmand Haarløv i Haderslev om, at et par børn på Jels fattiggård« optoges i institutionen. Og på et bestyrelsesmøde

i 1924 vedtoges det, at to bestyrelsesmedlemmer »aflægger besøg hos amtmændene i Aabenraa, Haderslev og Tønder for at bede dem 1. tage velvilligt og forstående imod et andragende, som senere vil blive fremsendt fra børnehjemmet om tilskud og 2. igennem værgeråd og kommuner påvirke befolkningen til at sende os børn fra hele amtet. Da Tegners lejlighed ovenpå forhåbentlig snart bliver fri, vil der kunne være plads til 15 børn mere«.

Betalingen blev fastsat til 50 kr. månedlig for hvert barn. Og så længe barnet er på børnehjemmet »er forældreretten overdraget til bestyrelsen, uden hvis samtykke forsørgeren ikke kan fjerne et barn fra hjemmet«.

»Ethvert spædbarn, som ønskes optaget på børnehjemmet Lyshøj, skal medbringe:

Sundhedsattest
Dåbsattest (evt. fødselsattest)
12 bleer
6 børnetrøjer
6 skjorter
6 par bomuldsbenklæder (strikkede)
6 par strømper
2 sæt fodtøj

Skulle man ønske, at børnehjemmet anskaffer alt nødvendigt udstyr, må ved indlæggelsen betales 40 kr.« Underskrevet af bestyrelsen.

Børnehjemmet havde plads til 35 børn, og tre eller fire mødre, som kunne få arbejde ved rengøring, i køkken og vaskeri og således være hos deres børn.

Personalenormeringen var i de første mange år nogenlunde konstant: Forstanderinden, to assistenter (den ene skulle være sygeplejerskeuddannet), otte barneplejeelever plus nogle praktiske medhjælpere. »Plejemoderen, forstanderinden, må fuldstændig bestyre børnehjemmet både med hensyn til børnenes

pleje og opdragelse og med hensyn til hjemmets drift i det hele taget«, fastsloges det af bestyrelsen. Forstanderindens løn blev fastsat til 100 kr. om måneden.

I de første seks år skiftedes institutionens daglige ledelse ud fire gange. Ifølge referaterne fra bestyrelsesmøderne synes årsagerne - udover én frivillig opsigelse - at være manglende dygtighed, uregelmæssigheder i regnskabet, kritisable hygiejnisk-medicinske forhold og samarbejdsvanskeligheder med medarbejderne.

På et bestyrelsesmøde i 1921 i præstegården vedtog man som »fast arbejdsmand eller portner at antage hr. Snedker af Flensborg, Peter Erik Petersen og Hustru, således at de begge får frit hus bestående af to værelser og køkken med varme og lys og en betaling af 100 kr. månedlig og således, at de begge stiller hele deres arbejdskraft til børnehjemmets rådighed«.

Af samme bestyrelsesmøde fremgår, at da »folk har svært ved at betale 50 kr. månedlig for hvert barn på hjemmet, vedtog man at nedsætte betalingen til 40 kr. om måneden«.

På et andet bestyrelsesmøde samme år konstateredes at »barnet NN lider af medfødt syfilis, skønt han for tiden holdes smittefri. Han er for øjeblikket på Amtssygehuset. Bestyrelsen vedtog, at man ikke burde tage drengen tilbage, da sygdommen nærsomhelst kan bryde op og volde store ulykker«.

Bestyrelsen vedtog i 1924 at »bestyrerinden kan antage elever på vilkår af, at de 1. år får en løn af 30 kr. månedlig og 2. år 40 kr. månedlig foruden fri arbejdskjoler«.

Købmand Peter Karberg og hustru Helene har i 1925 tilstået institutionen et lån på 20.000 kr., og ægteparret oprettede i 1932 et legat til støtte for børn og mødre, der havde haft ophold på institutionen.

*Interiør fra børnehjemmet Lyshøj.
Fot. 1921, i Historiske Samlinger,
Aabenraa.*

På et bestyrelsesmøde den 19. dec. 1925 vedtoges, at »plejmoder i anledning af julen får en sum på 175 kr., hvilket beløb fordeles som julegaver til personalet, således at bestyrerinden selv får de 30 kr, de fire kvindelige medhjælpere hver 20 kr. og karlen en halv kasse cigarer eller 10 kr. Restbeløbet på 55 kr. anvendes efter bestyrerindens skøn til at fejre julefest på hjemmet«.

I 1934 har forstanderinden uretmæssigt fået udbetalt 750,61 kr. Der blev indgået en »ordning, hvorefter forstanderinden betaler beløbet tilbage i månedlige rater á 50 kr.«, og der træffes en »mere betryggende ordning for hjemmets kasse- og regnskabsføring«.

I 1935 bliver der problemer med et klaver. Bestyrelsesformand Ingeborg Refslund Thomsen skriver i den anledning til regnskabsføreren: »Men klaveret. Fru Buhl og jeg har i virkeligheden indladt os på mere, end vi egentlig har lov til på egen hånd. Pludselig stiller en rar mand et klaver op - af lutter menneskekærlighed. Og vi gav vort samtykke til at betale i leje 10 kr. mdl. Efterhånden er det bleven til, at vi kan betale 10 kr. månedlig, og når vi har betalt 70x10 kr. er klaveret vort. Jeg har ikke været tilstrækkelig årvågen, men fru Buhl og jeg har givet vort samtykke, det siger fru

Buhl. Men manden kan altså ikke komme og kræve restbeløbet, det er en fin afbetalingsforretning. Jeg turde ikke fortælle min mand om denne letsindighed, men jeg har altså været med til at begå den. Jeg var ikke helt klar over det, da vi talte sammen sidst. Dette kun for at De ikke forarges på forstanderinden«. Og brevet var underskrevet »Deres hengivne Ingeborg Thomsen«.

Fra 1937-67 var Sigrid Thorhauge, blandt venner kaldet moster Thorhauge, leder af institutionen. Hun var grundtvigianer, og hendes nationale sindelag kunne føre til visse sammenstød med Ingeborg Refslund Thomsen, som mere repræsenterede den officielle samarbejds politik.

Sigrid Thorhauge var ubestrideligt dygtig, men kunne have visse gnidninger i forhold til den sygeplejeuddannede assistent, som skulle være dér, fordi Thorhauge ikke selv havde en uddannelse.

I hendes tid som forstanderinde var der meget legetøj til børnene. Kosten var god - også under besættelsen. »Krybber« - kasser der fungerede som senge - blev sat ud under et halvtag i bygnings venstre ende, så børnene kunne sove til middag i det fri. I haven var der også legemuligheder til børnene. Og bør-

nehjemmet havde en stor trækvogn med plads til fem-seks børn. I den kunne børnene trækkes en tur af to ansatte, når lejlighed bød sig.

Fra syv aften til syv morgen var der én medarbejder til næsten 40 børn. Når dagvagten så mødte, var børnene allerede skiftet.

Så var der morgenmad - og senere morgensang og bøn med de større børn.

Ejendommen indeholdt blandt andet en spædestue, en kravlestue (for 1/2 til 1-årige) og en storstue for de største af børnene. Der blev også indrettet en stue for de tidligt fødte børn. De fleste på institutionen var børn af danske piger og tyske soldater og kom fra fødeafdelingen på Kongevejshospitalet. Denne internationale forbindelse var tys-tys under besættelsen, og børnene fik da heller aldrig besøg.

Af og til blev der også anbragt børn fra »almindelige« familier. Nogle kunne have lus og den slags, andre havde været udsat for direkte vanrøgt.

Jeg har blandt andet talt med tre personer, der havde ansættelse på institutionen under besættelsen. De to pegede

på, at børnene fik en venlig behandling og en del fysisk kontakt. Den tredje var af den opfattelse, at børnene nok havde lidt »åndelig nød«.

I 1952 blev ejendommen ombygget ved hjælp af store statslån. Der blev udsendt 58 indbydelser til honoratiore og personer med tilknytning til Lyshøj. Tirsdag den 27. jan 1953 blev den nye bygning indviet.

Institutionen fik i 1972 godkendelse til at modtage dagbørn, således at normeringen nu var 13 dagbørn og 13 døgnbørn. Denne ændring skyldes, at behovet for anbringelse af spædbørn, som institutionen oprindeligt var beregnet til at modtage, i den sidste halvdel af 1960'erne var stærkt faldende som følge af de bedre sociale vilkår for enlige mødre.

Imidlertid var udgiften pr. barn betydeligt højere på en døgninstitution end i en vuggestue. Og i 1977 afsluttedes derfor kapitlet om børnehjemmet Lyshøj.

På grund af sin alder og dårlige vedligeholdelse blev bygningen revet ned, og børn og personale flyttet til en nyopført institution i Damgade.

Dansk identitet

- i anledning af et værk

Af ERIK LINDSØ

Det er ingen tilfældighed, at der i disse år udkommer og planlægges store bogudgivelser om dansk kultur, sprog, historie og egenart. Politiken og Gyldendal har netop afsluttet udgivelsen af en ny Danmarkshistorie. Der er taget et initiativ til en ny, stor dansk encyklopædi. Og der skal laves en ny og revideret udgave af kæmpeværket »Ordbog over

det danske sprog«. Hertil kommer at dette vage begreb »det danske« i stigende grad aktualiseres i skønlitteratur, tidsskrifter, avisartikler mv. Desuden kan man ved at studere kursusprogrammer og foredragsrækker konstatere, at begrebet »dansk identitet« er in som aldrig før i nyere tid.

Om interessen har sammenhæng med

»Den svære sandstensplade, der i 1761 blev sat op over Holstenporten på Rendsborg fæstning på Ejderøen, forkyndte, at Ejderfloden var Det hellige tysk-romerske Riges grænse. Da Napoleon i 1806 opløste Det tyske Rige og tillod Danmark at indlemme Holsten i det danske rige, blev stenen taget ned. Indtil 1863 blev den opbevaret i fæstningens tøjhus, hvorefter den - som et minde fra en tid, der ikke tænkte nationalt, men dynastisk - blev evakueret til København.« Pladen findes nu på Tøjhusmuseet. Tekst og illustration fra Dansk Identitetshistorie, bd. 2, s. 83.

det nationale spøgelse, som netop ny præger store dele af Verden, kan være vanskeligt at få rede på. Men givet er det, at den aktuelle interesse for det danske skyldes, at det er gået op for os, at EF er kommet for at blive, og at den kommende Union får nogle konsekvenser for det at være dansk. Et eller andet sted føler vi, at vi må ruste os, hvis det danske ikke skal blive en forsvindende særart.

Denne folkelige interesse er baggrunden for, at Det humanistiske Fakultet ved Københavns Universitet i 1988 nedsatte en tværfaglig forskningsgruppe, der

skulle forske i dansk identitets historie. For selvom vi som danske er utrættelige i optagetheden af vore rødder, foreligger der næsten ingen forskning på området. Resultatet af dette forskningsarbejde foreligger nu i et stort anlagt firebindsværk med titlen »Dansk identitetshistorie«. Der er en væsentlig grund til at hilse arbejdet og udgivelsen velkommen: Det er godt at have noget at holde sig til og henvise til i en tid, hvor optagetheden af det danske rummer en fare for at slå over i selvoptagethed og regulær følelsesladet nationalisme. Det er glædeligt, at en gruppe forskere på den

ne måde har fingeren på pulsen og giver tidsånden sit videnskabelige bidrag. Værket er i udpræget grad aktualiseret historie, og set på denne baggrund er det et langt stykke af vejen interessant læsning.

De to første bind er udkommet. De to sidste følger i løbet af et års tid. Bind 1 omhandler perioden 1536-1789 med overskriften »Fædreland og modersmål« - desværre uden af forklare, hvorfor landet er faderens og sproget er moderens. Bind 2 omhandler perioden 1789-1848 og har fået titlen »Et yndigt land«.

Begge bind (og det gælder også de to følgende) er bygget op af en række artikler skrevet af forskellige forfattere med forskelligt udgangspunkt og forskellig faglig baggrund. Ole Feldbæk, professor i økonomisk historie, er hovedredaktør, og har derfor haft som opgave at få de forskellige artikler til at hænge sammen som en helhed. Det er desværre ikke lykkedes, hvilket måske skyldes, af forskningsgruppen har arbejdet under tidspres. Beklageligvis mangler man en overordnet linje mellem de enkelte artikler, en overbygning som de forskellige indlæg med deres indfaldsvinkler skulle belyse. Ingen tvivl om at Ole Feldbæk har haft sådan et overordnet formål klargjort for sig selv. Han gør det også klart for læserne i det indledende afsnit. Men de øvrige forfattere efterfølger det alt for sjældent.

Dette betyder, tror jeg, at det kun er den virkelig opsatte og stædige læser, som vil læse Dansk Identitetshistorie fra ende til anden. Vurderet ud fra de to første bind egner det sig bedst til at blive læst i uddrag. Dette kan man så gøre med stort udbytte, ikke mindst Ole Feldbæks egne artikler.

De to første bind har store afsnit om forholdet mellem dansk og tysk. Der er en meget spændende artikel af forskningsbibliotekar Harald Ilsøe om dan-

skernes fædrelandsopfattelse i perioden 1550-1700, som nuancerer den gængse opfattelse, at en udbredt fædrelandsfølelse først grundlægges i forrige århundrede. Kunsthistorikeren Karin Kryger fylder næsten halvdelen af første bind med en besværlig artikel om »Dansk identitet i nyklassicistisk kunst«. I bind 2 er der spændende artikler om nationalsang og national litteraturhistorieskrivning. Alene denne korte indholdsbeskrivelse giver en fornemmelse af, hvor spredt værket er, og hvor svært det derfor er at finde »en rød tråd«.

Det vil være både uklogt og uretfærdigt at fælde en dom over værket, før det foreligger i sin helhed. Men det bærer præg af at være skrevet af folk med rod i historieforskningen. Efter læsningen af de to første bind mangler man en metafysisk dimension, som kunne have været spændende at have haft med, og som man måske havde fået, hvis man havde inddraget f. eks. teologer og litteraturhistorikere i forskningsgruppen.

Når læsningen i store perioder virker kedsommelig (og det siger måske mere om undertegnede end om værket!), skyldes det, at det samlede forskningsresultat hovedsagligt har udmøntet sig i konstateringer og redegørelser, hvoraf meget er nyt og spændende. Men selve virkningen på det danske folk mangler. Hvordan det har været med til at skabe folkeånden, får vi ikke noget bud på. Det får vi givetvis heller ikke i de to sidste bind. Men det skal ikke forklejnes, at vi nu har fået et ihærdigt stykke forskningsarbejde om et emne, der har vital betydning for vor eksistens som danskere i en anmasende fremtid.

Dansk Identitetshistorie. Red. Ole Feldbæk. - Bind 1: Fædreland og Modersmål (1563-1789), 424 s. - Bind 2: Der er et yndigt land (1789-1848), 468 s., ill., C. A. Reitzels Forlag. - Udkommer i 4 bind. Pris pr. bind: 395 kr, i abonnement: 350 kr.

Sydslesvigsk identitet

-tanker før landdagsvalget 1992

Af HENRIK VESTERGAARD

Forud for landdagsvalget i Slesvig-Holsten i april debatteres danskhedens sigte og ikke mindst midlerne til at realisere det. Henrik Vestergaard, Harreslev, der er medlem af gruppen »Sydslesvigsk Debat«, fremsætter her forslag til nydefinition af både mål og midler for den sydslesvigske danskhed.

Angsten for at »mindretallets mandat« i Kiel-Landdagen vil være et forhenværende mandat om morgenen den 6. april 1992, har grebet mange sydslesvigere. Man sætter dette lig med mindretallets undergang og fristes til paralleller til tiden for 100 år siden, til danskhedens sammenbrud i Flensborg i 1880'erne. Det afslører kun, at man ikke har gjort sig tanker om, hvilken kamp man har været engageret i. Er SSW's partipolitik lig med danskhed, og er SSW alene danskhedens fremtid?

På disse spørgsmål vil mange svare ja. Mit svar er nej! Selvfølgelig kan mindretallet overleve, hvis vi bare definerer os selv på en ny måde. Har »vi« f.eks. ikke allerede en SPD-borgmester (Klaus Nielsky) i Slesvig, der har børn i dansk skole og er aktiv i Dansk Spejderkorps? Er han ikke en af »vore«? Hvorfor bruger vi det ikke? Hvorfor ekskluderer vi danske fra en skoles forældreråd, når de er engageret i andre partier end i SSW og samtidigt ser det som en opgave at knytte partikontakter til meningsfæller nordpå?

Regionalisme og »det danske program«
Noget tyder på, at den partipolitiske definition af danskhed i Sydslesvig er ved at være forbi. Vestkystens SSW'ere op-

ponerer mod østkystens. Når man har forsvoret sig til regionalismens døgnaktuelle populisme, kan nogen hurtigt vise sig endnu mere regionale. Hvor dansk er regionalismen egentlig? SSF og Skoleforeningen rykker på kølig distance til Flensborg Avis, som opfattes som altfor partisk. Mødes SSF med CDU, boykotter avisen dette. Skoleforeningen ved, at SSW's foretrukne enhedsskole (Gesamt-schule) vil smadre alle mindre skoler i Sydslesvig, men må erfare, at dette synspunkt har svært ved at komme frem.

Sidst, men ikke mindst, gør kampen om de stadig færre tilskud nordfra alle til egoister, som hver især anklager de andre for at glemme helheden. Færre ansatte er ikke basis for en glad vælgerbefolkning.

Verden er i opbrud, og Danmark og Tyskland på vej ind i et intenst samarbejde på grund af de vældige fælles udfordringer, som man bare for ganske få år siden ville have anset for rent galmandsværk. Alt dette kommenteres kun vrissent fra grænselandet. Grundlaget for den danske kamp - modsætningen til alt, man betragter som tysk - synes skredet, og nu ledes efter syndebukke. En er udpeget: Det svigtende Danmark, ja hele Norden med, for der lever livet ikke op til det danske program. Der er sociale nedskæringer, ja sågar overskud på betalingsbalancen; det er jo helt udansk! Og Tyskland? Her er venlige mennesker overalt, højere levestandard, mere liberal asylpolitik. Dansk er ikke længere et brugbart banner i kampen mod tysk væsen for at befri tyskerne fra sig selv. Den sydslesvigske danskhed er endda

forvandlet til en slesvig-holstensk forfatningspatriotisme med ambitioner med hensyn til den nye tyske grundlov. Man er regeringsgrundlag i Kiel og har endda været med til at vælge det tyske statsoverhoved! Hvad skal der egentlig kæmpes for nu?

Sydslesvigsk danskhedsopfattelse

Alt dette siger mere om det sydslesvigske billede af dansk identitet end om selve danskheden og Danmark selv. Kun en nydefinition af, hvad vi er og vil, kan medføre nyt håb og give en ny og bedre position i grænselandet. Det danske parti bør opgives og afløses af en bevægelse, der vil være en ramme for alle dansk-sindedes politiske engagement i alle eksisterende tyske partier. Al berøringsangst må opgives, og kontakten til danske partifæller nord for grænsen, med og blandt konservative, socialdemokrater, liberale osv., styrkes. Vore interesser skal varetages af en interesseorganisation, der med god samvittighed kan handle med alle, der måtte stå åbne for vore ønsker.

Vi skal ikke ønske os et mindretal i et kulturelt elfensbentårn; men vi er mindst tjent med et mindretal, der definerer sig som et étparti-system og kvæler sig selv i dette systems lukkede atmosfære.

På tærskelen til Europaåret 1992

90'ernes jordforskydninger i de store politiske spørgsmål flytter også vandskel i vore udpræget flade landskaber. Den europæiske integration har taget over fra den vesteuropæiske og vundet formidabelt i dynamik. Koldkrigen er afløst af et begyndende kollektivt sikkerhedssystem som et moralsk alternativ til den gamle magtpolitik. Aggressorer skal ikke besejres, men arresteres. Europa er blevet forløst efter murfald og imperieopløsning til fordel for unionsopbygning på frivillighedens, demokra-

tiets og lighedens grund. Det står frit for enhver ikke at ville være med. Men det betyder, at man mister medbestemmelse ligesom i ethvert andet demokrati. Her kan man også blive hjemme på valg dagen - og lade de andre bestemme.

Nye identiteter

Det afgørende element til forståelse af den ny tids udfordring er menneskeopfattelsen. Det politiske menneske, der tænker og handler i dialog med omverdenen, kan ikke defineres som nationalt væsen længere. At være national har mistet sin eksklusive bærekraft og sin frigørende dynamik. Andre identiteter hiver i bevidstheden og mobiliserer til politiske krav: Kvindesagen, Greenpeace, Amnesty International, for bare at nævne nogle på den ene fløj. Sociale og økonomiske identiteter frigør - efter marxismens klasseanalyses fallit - enorme energier og bevægelser. De verdensomspændende firmaer afføder helt nye identiteter blandt medarbejdere og ansatte. Hvem kan overfor denne mangfoldighed af strømninger tale om den nationale identitets eneret til at mobilisere de menneskelige energier?

Det gælder overalt: Vore vante begreber og definitioner er blevet kastet ud i et frit fald ind i en ny tidsalder. TV - og ikke Flensborg Avis - bestemmer verdensbilledet - også for danske i Sydslesvig. Set fra grænselandet er det sådan set ligegyldigt, om dette frie fald afsluttes med et plask i vort lille vandhul eller i selveste verdenshavet: Overlevelsen afhænger af, om man overhovedet kan svømme og derved har nogen bæredygtighed i den nye tid.

Denne barske kendsgerning fører naturligt til spørgsmålet: Hvilken fremtid har det nationale - hos os og andetsteds?

Danskheden som udgangspunkt

I den nye tid er det danske ikke det

eneste politiske formål, men skal først og fremmest betragtes som et udgangspunkt og vækstvilkår. Det danske er ikke hele verden, men »herfra min verden går«; et godt udgangspunkt for samtale mellem mennesker, der er hinanden vedkommende. Det afhænger af vores selvopfattelse, om det danske her »går under« eller har en chance for at klare sig.

Hvem ved om der ikke - alt andet lige - i dag havde siddet mindst én dansk sydslesviger i Forbundsdagen i Bonn, hvis man allerede i 1960'erne havde været villig til at tage imod et tilbud fra SPD. I 1971 gentoges tilbudet med hensyn til en landdagspost. Chancen for at dette havde kunnet flytte hegnspele, var i det mindste tilstedet. Hvorfor skulle et andet parti ikke også have gjort et forsøg? Og hvor ville Flensborg Avis have bugnet af debat på dansk ved egne folk, hvis dette tilbud var blevet modtaget. I øjeblikket er det sådan, at den virkelighed, vi er en del af, er noget vi har et højst betændt forhold til. I Golfkrigsdagene var mindretallet nærmest gået under jorden. Forestillingen om en dansk militærindsats i en situation, hvor den tyske fredsbevægelse, som man selv ser sig som en del af, mobiliserede mod denne indsats, måtte ende i åbenlys skizofreni - hvis man ikke havde valgt at tie.

Étpartiet kan kun ønske at stænge skodder og sluser for den frie og virkelige debat. Udseendet af enhed udadtil skal jo bevares, og dansksindedes uenighed opfattes som en uting. Men det er en grundig misforståelse at opfatte det danske som det at tale med én stemme om samfundsindretningen. At være dansk er ikke at tale med én stemme, men at tale dansk. Gør man det, er der ikke basis for at sætte spørgsmålstegn ved forskellige partipolitikers danskhed, og hvis de knytter kontakter nordpå, kan man ikke ønske mere i debatten syd for grænsen. Men det er klart: Dette

sprænger alle rammer for tilvant tænkning og må medføre brud.

Danskhed som arvelod

Vi har arvet et begreb, der hedder »den danske sag« og er kørt videre hermed, uden egentlig at gøre os tanker om, hvad det var for noget. Det er udtryk for den inerti, som enhver institution har indbygget i sig selv til at fortsætte også under helt andre forudsætninger. Her er vi blevet ofre for den falske kontinuitet, idet man fortsat uden omtanke godkender den selvkaraktæriske, et apparat i sin selvopholdelsesdrift har pyntet sig selv med. I EF-Forsamlingen ville danske parlamentarikere grine højlydt, hvis man ville tvinge dem ind i et nationalt enhedsparti! Her er man ikke mindre dansk, efter at man har delt sig efter anskuelser, ja endda selvom man taler sin egen regering midt imod.

Det danske parti i Sydslesvig er et barn af grænsekampens politiske problemstilling: Dansk eller tysk? Hvor skal grænsen gå? Den sydslesvigske danskhed blev undfanget i 1848, født 1864, konfirmeret 1920 og stod på egne ben i 1945. I konkrete situationer var der grundlag nok til en mobilisering. Set nordfra var mindretallet udtryk for det genforeningsønske, som hele det danske folk stod bag. Danskhed var at ville have grænsen flyttet. Hvis man var indstillet på at indrette sig som nationalkulturelt mindretal i Tyskland, svigtede man Danmarkshistoriens bud og skæbne. Det var ikke sagen at være og bevare et dansk mindretal i Tyskland som et spændende bidrag til at sprænge nationalstaten - tværtimod. Derfor gik det værst for den sydslesvigske danskhed, da en kort afspændingsperiode i slutningen af 1920 satte ind og trak tæppet væk under genforeningsønskets lidt tvivlsomme morale: »Der, hvor du har det skidt, har du ikke dit fædreland.«

Den danske sag i 1990erne

De »små« genforeninger står ikke på dagsordenen mere. Skulle nogen idag forlange en folkeafstemning som i 1920, er vedkommende ude på at knuse mindretallet, sådan som det eksisterer idag. Vi står med en ganske pæn befolkningsgruppe, der kulturelt, sprogligt og med hensyn til historiebevidsthed udgør en danskpræget gruppe i Tyskland. Vi ønsker ikke en genforening på baggrund af forudsætninger, der kan lignedes med 1918 og 1945. Men vi er blevet danske, fordi et slægtled før os ønskede denne genforening og gjorde det danske til en naturlig del af hverdagen.

Ulykken er, at man overfortolker den kulturelle og nationale baggrund: Man gør den til et politisk kald og iklæder den en logik i panser og plade: § 1. Alle danske er enige. § 2. Skulle det ske, at danskerne ikke er enige, træder § 1 i kraft.

Dette virker som en blokering for den mangfoldighed og rigdom, danskheden i Sydslesvig kunne være udtryk for. Vi er ikke blevet, hvad vore fædre syd og nord for grænsen har drømt om, nemlig danske i Danmark. Men hvad så? Det snævre nationalstats-begreb svarer ikke

til den menneskelige virkelighed - og Danmark kan kun ønske, at vi har det rimeligt godt sammen med tyske medborgere i den nye forbundsrepublik. Lidt flot sagt kunne man ønske, at kosmopolitismen fra det 18. århundrede kunne være med til at give folk syn og sans for andres værdi - på samme måde som man elsker sit eget. Det ville »adle« vore demokratier.

For mere end 100 år siden har redaktør og rigsdagsmand Jens Jessen klart beskrevet, hvad der truer mindretallet, hvis det tager fejl med hensyn til sin identitet og funktion. Hvis man går den partipolitiske opportunistes vej, så »ville vi vel kunne opnå en øjeblikkelig fordel; men den ville kun være af kort varighed. Et blot politisk parti kan af en uventet vind splittes som avner for vinden; det kan undergraves af rænker og underfundighed, så det ramler sammen som et korthus, når underlaget vakler.« (Flensborg Avis 15.2.1887).

Der er gået »en uventet Vind« over Verden og Europa! Lad os bruge den i en ny sejlrkning - også i grænselandet. Det afgørende er, at skuden kommer i fart igen.

Lokalhistoriske årsskrifter 1991

- en omtale

Af HENRIK FANGEL

De lokalhistoriske årsskrifter 1991, således som de forelå ved juletid, rummer et meget stort antal artikler, nogle korte og nogle længere, men i de fleste årsskrifter genfindes artikler af samme art eller omkring bestemte emner. Det er en række af disse emner eller typer artikler, der her skal søges indkredset og omtalt.

Foreningshistorie

I sognene og landbrugssamfundet i det hele taget var en meget væsentlig del af det sociale, kulturelle og økonomiske liv organiseret i foreninger, som tog sig af en lang række fælles opgaver.

Noget af det, som er forsvundet de fleste steder, er andelsmejerierne, der jo var organiseret som foreninger. I Broa-

gerland VI bringes en fyldig artikel om Skelde Andelsmejeri, der blev nedlagt i 1964. Den er skrevet bl. a. på grundlag af de gamle protokoller af en af dem, der var med i bestyrelsen. I årsskriftet fra Bov beretter N. A. Drewsen om en anden type mejeri, fællesmejeriet i Hokkerup, som senere blev til et andelsmejeri. Her er imidlertid ikke bevaret protokoller e. lign., så derfor bliver redegørelsen betydeligt mere summarisk.

Fra Bov sogn beretter Inger Jørgensen kort om to landboforeningers fælles 125 års jubilæum i 1991. De to foreninger var oprindeligt en, »Landboforeningen for Flensborg og Omegn«, men blev til to efter genforeningen i 1920, en nord og en syd for grænsen. De to foreninger har dog samarbejdet nært i alle årene.

Meget fin er en skildring i årbogen fra Vojens af Nustrup sogns Danske Samfund, en af de utallige foreninger, som dannedes i Sønderjylland som værn imod nazismen i 1930'erne. Artiklen sætter den lokale forening ind i en bred sammenhæng og følger den til nedlæggelsen i 1957. Der er dog stadig en bankbeholdning »som jeg finder bør blive stående som en slags nødsstilling i påkommende tilfælde« - således står der i protokollen. Man ved jo aldrig, hvad der kan ske. Måske bliver der brug for Danske Samfund igen!

I årsskriftet fra Vojens bringes også en jubilæumsartikel i anledning af Wismarlund (senere Vojens) og Omegns Biavlerforenings 100 års jubilæum. Biavlen blev udbredt i brede kredse, men især skolelærere blev aktive i mange biavlerforeninger. Det er iøvrigt interessant, at se, hvordan Biavlerforeningen i Vojens helt fra starten står i nær kontakt med Danmarks Biavlerforening. Også i denne artikel bygges der på bevarede protokoller. De omtalte artikler illustrerer således på udmærket vis, hvor vigtigt det er at kilderne til foreningernes historie

bevares. Foreningsarkiver rummer mange vigtige oplysninger om lokalsamfundets historie. Selv om antallet af foreninger på lokalt plan er svundet stærkt ind igennem de sidste tiår, findes der stadigvæk et frodigt foreningsliv rundt omkring. Det er vigtigt, at en dokumentation også for disse foreningers virksomhed sikres for eftertiden.

Virksomhedshistorie

Fra foreningerne til virksomhederne er der ikke langt - andelsmejerier var jo en af landsbyen vigtigste virksomheder. Ved siden heraf spillede også smeden en vigtig rolle. I Broagerland VI fortælles historien om, hvordan en smedje i Smøl blev til en endnu eksisterende maskinfabrik, der har overlevet ved at specialisere sig. Artiklen er illustreret med et meget fint billedmateriale.

Det gælder også en kort omtale af Brødrene Grams fabrik i Vojens, der fylder 90 år, samt en udgivelse af nogle erindringer af Julius Nielsen, der etablerede sig med en smørforretning i Vojens allerede omkring 1870 (årbogen fra Vojens). Det er et vigtigt kildemateriale til »pionertiden« i Vojens, som her fremlægges. Man kunne ønske sig, at disse erindringer blev udgivet i sin helhed, således at denne smørhandel kunne blive belyst i en lidt større sammenhæng.

I Fra Kliplev sogn bringes en artikel om Straagaards smedie i Kliplev, som Lokalhistorisk Forening for Kliplev sogn har overtaget. Der redegøres for bygningerne og deres historie og for smedene og deres slægtsfobindelser. Det er karakteristisk, at smedebedriften gik i arv igennem adskillige generationer.

Gårdhistorie

Enkelte gårdes historie eller gårdens historie i en hel landsby står som noget centralt i arbejdet med lokalhistorie. Det afspejler sig også i de lokalhistoriske års-

skrifter fra 1991. I Fra Kliplev Sogn fortsætter Jørgen Hansen sin gennemgang af sognets landsbyer og deres gårde. Han er nu nået til Lundtoft, hvis ni gårde og deres ejere følges fra slutningen af 1600-årene og frem til i dag. Det er resultatet af mange års grundige arkivstudier, der her fremlægges.

Enkeltgårde behandles i årsskriftet fra Rødekro, hvor det er Lundsgård ved Hovslund der følges fra 1609 til i dag. Her bringes også uddrag af Nis H. Callesens optegnelser om Lerskov. På samme måde bringes i årsskriftet fra Gråsten uddrag af optegnelser af Hans Festersen om gården Kokhave fra 1729 til 1943. Disse udgivelser giver også et indtryk af de ofte meget omfattende gårdarkiver, som har været opbevaret på de gamle slægtsgårde. Arkivet fra Kokhave er for nylig blevet afleveret til Landsarkivet i Aabenraa.

Ib Andersen har i årbogen fra Felsted grebet gårdhistorien an på en anden led. Han gennemgår de gamle bonde-slægtsnavne, som kendes fra Felsted sogn, og her er det altså i højere grad slægten end gården, der står i centrum. Flere af slægterne sad dog på bestemte gårde i flere generationer.

Kirke og skole

Skolen var en af de helt centrale institutioner i det gamle landbosamfund, og det afspejler sig også i årsskrifterne, hvoraf flere bringer skolehistoriske bidrag. Årsskriftet fra Bov bringer en gennemgang af degnene i Holbøl helt tilbage fra 1600-årene. I den anden ende af historien ligger A. Juul Petersens beretning om, hvor lang tid det tog at få gennemført bestemmelserne i skoleloven af 1937 i Broager og om sammenlægningen af en række mindre skoler til en centralskole i 1949. Det er en god og velskrevet beretning, der bygger på forfatterens egen oplevelse af forløbet som lærer ved Broa-

ger skole fra 1946. Kirker og kirkegårde står som markante og synlige minder om sognets historie gennem århundred-er. Flere årsskrifter bringer da også artikler om kirkebygninger. Det gælder i Rødekro, hvor Rise kirkes historie og inventar gennemgås, og det gælder i Vojens, hvor der fortælles om en af landets mindste kirker, Over Lerte kirke, der blev opført i 1892. I Broagerland VI gennemgås en række sagn om kirkens tilblivelse, og her er også en artikel om en række soldatergrave på kirkegården, bl.a. mindestenen for »Pioner Klinke«, der faldt i skanse 2 på Dybbøl den 18. april 1864.

Erindringer og dagbøger

Det der fylder mest i de lokalhistoriske årsskrifter er nok udgivelsen af erindringer og dagbøger. Det er stof, der tager sit udgangspunkt i den enkeltes liv og oplevelser, og det er naturligvis med til at gøre stoffet nærværende og levende.

I årsskriftet fra Jegerup er der ikke mindre end fire erindringsstykker, der rækker fra ca. 1880 til 1960. Ikke mindst interessant er det korte uddrag af Niels Mikkelsen Uldals erindringer. Han var født i Jegerup - af meget små kår, men blev storkøbmand i Flensborg, og det kunne være spændende i den fortsættelse, som bebudes, også at kunne læse om hans tid i Flensborg. Her var måske basis for en selvstændig bog? Det er fint, at de i Jegerup også har øje for de forandringer, som er sket i den sidste generation. Det viser de ved at bringe erindringer af Ejnar Jensen fra omkring 1960.

Oplevelser fra 1. verdenskrig er en næsten udtømmelig kilde for de lokalhistoriske årsskrifter. De bringes i årsskriftet fra Rødekro (Anton Jensen), men indgår også i erindringer fra Broager (Margrethe Johanne Thiesen). Der er endvidere erindringer fra gårdmandsmiljøer som f.eks. Christine Jensens i årbogen

fra Felsted sogn, mens Marius Maus erindringer fra Varnæs (i Varnæs Birk) mere bredt giver et billede af livet i landsbyen i 1920'erne og 1930'erne. Meget velskrevne er Ejnar Lauesgaards erindringer »Landmandsliv« fra de store gårde Kiding og Gråsten hovedgård (i årsskriftet fra Gråsten). Også her er 1. verdenskrig og genforeningen med.

Andre artikler

Årsskriftet fra Gråsten bringer en gennemgang af praktiserende læger i Graasten 1826-1972 - et omfattende personalhistorisk stof fremlægges. Sundhed og sygdom i gamle dage behandles af Carla Kristensen på en lidt anden måde (i årsskriftet fra Bov). Der fortælles bredt om gamle dages husråd og brug af urter og planter, og der bringes personlige erindringer om dr. Hans Lorenzen, Bov.

Foruden mindeord om Urban Schrøder, den lærde præst i Varnæs, salme- og folkemindeforsker, lokalhistoriker o. m. a., bringer Varnæs Birk et foredrag, som Urban Schrøder holdt en hjemstavnsaften i sognet i 1963 om »Moster Mette Kjestine med hendes Visebog og Oldemoder paa Fennvejen, der blev 102 Aar, samt andet gammelt fra Bovrup« - et smukt minde over en særpræget personlighed.

Det er en meget broget buket af artikler de lokalhistoriske årsskrifter bringer, og det kan da heller ikke undgås, at der indimellem bringes stof eller artikler, som måske ikke burde være bragt. De er simpelthen for »tynde«. Gennemgående er det stof og de artikler, som bringes, dog af god kvalitet, og bag mange artikler ligger solide og grundige undersøgelser.

Årsskrifterne er i den trykmæssige form, som de foreligger i, også af meget forskellig karakter, men fælles for dem er, at de gennemgående er rigeligt illu-

strede. Kvaliteten af billedgengivelsen er dog i mange tilfælde meget dårlig. Det skyldes i en række tilfælde, at man gengiver billeder efter trykte forlæg. Man kan også se, at en del billeder er gengivet efter dårlige affotograferinger af originalbilleder, som ikke står til redaktørens rådighed. Mange billeder er endvidere forstørret til formater, som de slet ikke kan klare med hensyn til skarphed. Det gælder især en del af billederne i de årsskrifter, som er udgivet i A4-format.

Man bør nok rundt omkring være betydeligt mere bevidst om kvaliteten af de billeder, der gengives i de lokalhistoriske årsskrifter. Gode originaler bør være forlæg for affotograferinger af god teknisk kvalitet. Og så bør størrelsen af billedgengivelsen tilpasses originalens kvalitet.

Med dette lille hjertesuk anbefales de omtalte årsskrifter på det varmeste til læserne.

Fra Kliplev Sogn. Lokalhistorisk Forening 1991. 75 s., ill.

Varnæs Birk. Nr. 16. Udg. af Varnæs Birks Borgerforening 1991. Red. af Ib Andersen. 71 s., ill.

Historisk Årbog for Felsted sogn. Nr. 9, 1991. Udg. af Historisk Forening for Felsted sogn. 97 s., ill. Red. af H. C. Staugaard, Hans Thomsen, Klaus Hartwig og Peter Petersen.

Lokalhistorisk Forening for Jegerup sogn. 1991. 42 s., ill. Red. af Ellen L. Petersen og Kaj Sandholdt.

Årbog 1991 for Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune. 5. årg. 56 s., ill. Red. af Elva Hansen og Kim Sundbøll.

Broagerland VI. Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Broagerland 1990. 114 s., ill.

Historisk Forening for Vis Herred. Bov Museum. Årgang 14, 1991, 87 s., ill. Red. af Inger Jørgensen.

Fra Rødekro kommune 1991. Udg. af Lokalhistorisk Forening for Rødekro kommune. 143 s., ill. Red. af Torp Friis Møller, Henrik Hansen og Mathias Lorenzen.

Historisk Forening for Graasten by og egn. Årsskrift 1991. 63 s., ill.

Det sker – på nordslesvigske museer

Guldorn på stålflanker

Siden middelalderen har valfartskirken i Kliplev haft tre klokker i klokkehuset. Tredieklokken har næppe været en laugsklokke, som man så tit træffer dem i købstæderne. Snarere er der tale om en taknemmelighedsgave.

I 1871 udskiftedes de tre hidtidige klokker - vi ved ikke, hvilke det har drejet sig om, og hvem der har støbt dem - men byttet er givetvis til det ringere. Tre støbestålsklokker fra Bochum holder deres indtog i det statelige klokkehus.

Det er ikke bare i de tysk administrerede områder, stålklokkerne breder sig; også i kongeriget lister de sig ind; men i Tyskland er tendensen klar: klokker er lydgivere, og stål er et stærkt og billigt materiale, som kan være godt nok til det brug.

Den kostbare bronze kan omarbejdes til militær anvendelse. Nu er det ikke længere selve kanonerne, der støbes i bronze, men granaternes føringsring (den ring omkring fænghætten bagest, der ved afskydningen skal føje sig efter kanonrørets riffelgang og får granaten til at rotere, medens den gennemløber sin bane) der kræver en blød kobberlegering.

Det vældige stålværk i Bochum spyr i de årtier klokker fra sig i massevis. Oftest støbes de som seriearbejder uden anden indskrift end virksomhedens for bogstaver - BGV - og så årstallet. For mellemforhandlerne er de en særdeles god forretning. Man er venlig overfor kunden; man tager den gamle klokke med sig, når man har leveret den nye - men sandheden er, at bronzeklokken ind-

bringer en skrotpris der i de fleste tilfælde holder mål med den efterfølgende stålklokkes pris fra støberiet.

Kliplev Menighed har i 1871 ikke bare - som man ser det så mange andre steder - letfærdigt sendt bud efter en færdigvare og nøjedes med at opgive diameter for de tre klokker. To af klokkerne udmærker sig ved, at de er bestilt på støberiet med opgivet, dansk indskrift, og ser vi på den største klokkes, kan vi få en forestilling om, at Kliplevs sognepræst har haft sine specielle tanker om sognebørnenes sædvaner i forbindelse med søndagens kirkegang.

I første Mosebogs kapitel 24 berettes der om, hvorledes Abrahams træl bliver modtaget, først af Rebecca ved brønden og senere af pigens broder. Sidstnævnte inviterer den trætte kamelrytter indenfor med ordene:

Kom herind du herrens velsignede, hvi staar du herude?
og det kommer til at stå på Kliplev-klok-
kens flanke.

Indskriften er enestående på internationalt plan; så enestående at Kirkeministeriet i 1991 tilrådede, at den gik igen - gerne sammen med en supplerende - på den nye størsteklokke. Dette kunne Kliplev Menighedsråd ikke acceptere, og klokken fik i stedet en verslinje fra en hyppigt citeret salme!

Gode råd var dyre, thi herefter kunne man ikke forsvare at skrotte den gamle klokke.

Dansk Klokke-museum i Hammelev trådte til. For tiden forsøger man forsigtig-

Museet på Sønderborg Slot

29. marts: *Kontra-Kvartten.*
Koncert arrangeret af Sønderborg Musikforening

Haderslev Museum

- Indtil 22. marts: *Skær af vikingetiden*
Udstilling med træskærerarbejder af Karl-Heinz Gloy med motiver fra vikingetidens ornamentik, arr. af »Udstillingsværkstedet«.

1. april kl. 19.30: *Haderslevmaleren Heinrich Hansen.*
Mag. art. Birgit Jenvold holder foredrag om Haderslevdrengen der kom til at præge kunstopfattelsen i en hel generation.
Arr. af Arkiv- og Museumsforeningen og Folkeuniversitetet.

11. april - 24. maj: *Heinrich Hansen - en kunstner i sin tid.*
Heinrich Hansen (1821-1890) slog sit navn fast som arkitekturmaler, men arbejdede også som designer af kunsthåndværk.
Arr. i samarbejde med Sønderjyllands Kunstmuseum.

Aabenraa Museum

- Indtil 22. marts: Aabenraa Fotoklubs årlige udstilling.
7. - 13. marts: Temadage med uld og hør på Jacob Michelsens gård.
4. april - 3. maj: Kunstudstilling med Marie Louise Eggert, Esbjerg, og Svend Boe Hauggaard, Tønder.

Sønderjyllands Kunstmuseum

7. marts - 19. april: Choros - Nye malerier af Michael Kvium.
7. marts - 19. april: Udstilling af nye skulpturer af Bendt Ulrich Sørensen.

Tønder Museum

26. marts kl. 19.30: Museumsformidler Helle Denckert de Visme, Greve Museum, taler om: »nu er den potte ude« - museet og det uigenkaldelige.

Midtsønderjyllands Museum

18. marts kl. 19.30: Gram Kirkes historie ved sognepræst Poul Monrad, der fremviser kirken og fortæller om den.

tigt at komme ind bag erosionslagene og rustkageerne og lokke indskriften frem.

Klokken vil, når den er rensat, gjort i stand og imprægneret med rustbeskyttende midler, blive udstillet i klokkemuseet - bestemt ikke på grund af dens

lødighed og egenskaber, men for at bevare et uerstatteligt indskrifts-mindesmærke.

Bendt Gammeltoft-Hansen

Den nordfrisiske hvalfangst

Der historische Walfang der Nordfriesen. Skriftrække udgivet af Det Nordfrisiske Skibsfartsmuseum i Husum, Bind 2. 1991. 93 s., ill. Husum Druck- und Verlagsgesellschaft. Pris: DM 14.80.

Dette bind i Det Nordfrisiske Skibsfartsmuseums skriftrække indeholder to afhandlinger vedrørende hvalfangsten i 17.-19. århundrede, som den blev drevet af folk fra de nordfrisiske øer. Hovedparten af bogen udgøres af Berend Harke Feddersens gennemgang af »Das Jahr der Wal- und Robbenjäger«, derudover bringes nogle »Bemerkungen zu den Walfängern« af Wolfgang Asbach, først og fremmest om skibene og deres udrustning.

Selv om Feddersen kommer ganske godt rundt om sit emne, kan det undre, at Rømø end ikke er nævnt. Han regner den åbenbart ikke med til de nordfrisiske øer, selv om netop hvalfangerperioden er fælles for alle øerne nord for Ejdersten og knytter deres historie uløseligt sammen. Og så hørte de da iøvrigt i den behandlede periode alle til det danske rige (Amrum var en kongerisk enklave og de tre andre øer - Før, Sild og Rømø var delt mellem den slesvigske og den kongeriske jurisdiktion, mens Halligerne var rent slesvigske).

Der fortælles næsten intet om de faste fangststationer på Spitsbergen og Jan Mayen, der dog spillede en meget stor rolle i de første årtier af hvalfangsten. Udgravninger og undersøgelser i de senere år har bragt mange spændende oplysninger frem, der har givet stof til nye teorier og overvejelser (publiceret på dansk, norsk og hollandsk). Selvom der er et helt kapitel om farer og ulykker undervejs, er det »ulykkens år« 1777, hvor 13 hvalfangerskibe forliste, og flere hundrede søfolk, bl. a. fra de nordfrisiske øer, omkom, ikke omtalt. Der er ingen gennemgang af »tranbrændingen«, dvs. udsmeltingen af tranen fra hvalspækket, ligesom der heller ikke fremlægges noget regnskab for et hvalfangertogt,

selv om sådanne er rimeligt tilgængelige. Man kan undre sig over, at der i de otte spalter med kildehenvisninger kun er nævnt tysksproget litteratur, bortset fra to små afhandlinger på dansk (af Grove-Stephensen). Netop når talen er om den nordfrisiske hvalfangst, virker det mærkeligt, at Carl Pontoppidans bog om »Hval- og rogefangsten« fra 1785, Stibolts afhandlinger om samme emne fra 1776 og Lorens Hanssens »Grønlandsfarerne i året 1777« (1806, genudgivet 1977) ikke er med. Her er tale om primærkilder af første rang. Også senere danske værker kunne med udbytte have været benyttet.

Bogen er rigt illustreret med bl. a. gamle tegninger og kobberstik.

H. E. Sørensen

Krigsfanger 1914-20

Inge Adriansen: Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-1920. Fra Als og Sundeved, bd. 69. Eksp.: Museet på Sønderborg Slot. Pris: 148 kr.

Martin N. Hansens vise om Ivan fra Odessa har givet titel til denne uhyre interessante skildring af de 7000, især russiske krigsfanger, som under Første Verdenskrig var en del af dagligdagen i Sønderjylland, og som blev forudsætningen for, at landbrugsproduktionen kunne holdes nogenlunde igang.

På grundlag af samtidige kilder og senere beretninger tegner Inge Adriansen billedet af disse menneske og deres vilkår i det fremmede, først i krigsfangelejre, derefter spredt indkvarteret ud over hele landsdelen. Generelt behandlede den nordslesvigske befolkning fangerne med anstændighed (forf. erindr om, at det oftest var kvinder, som bestemte arbejdsvilkårene), og russerne var glade for at være her.

Det kan dog ikke undre, at en del af krigsfangerne forsøgte at flygte til det neutrale Danmark. Syv russere, som kom til Ribe i august 1916, havde arbejdet i Kastrup ved Gram og kunne derfra se Ribe domkirkes tårn. Det brugte de som rettesnor ved flug-

ten. Andre prøvede at klare turen over Lillebælt til Fyn i skrøbelige fartøjer.

Hele krigsfangeproblematikken i Danmark i disse år er også udførligt behandlet, og endelig er der et kort afsnit om tiden efter 1920.

Et halvt hundrede billeder er med til at levendegøre denne engagerede og letlæste fremstilling, som vil finde mange læsere. Der er ingen tvivl om, at Inge Adriansen med denne bog har fastholdt erindringen om disse skæbner.

Niels H. Kragh-Nielsen

Vikinger i undervisningen

Erich Puls: Auf den Spuren der Wikinger durch Schleswig-Holstein. Husum Druck- und Verlags-gesellschaft. 1991. 53 + 37 s., ill. Pris: DM 19,80 + 9,80.

Der er tale om to hæfter til undervisningsbrug: et lærerhæfte (Materialband) på 53 A4-sider og et elevhæfte på 37 sider. Lærerhæftet består af to hovedafsnit: et, der rummer en række didaktiske-metodiske afsnit (f. eks. Überlegungen zur Methodenwahl, Funktionen des Schülerheftes, Unterrichtsansätze), og et noget længere, der har overskriften: Materialien (f. eks. Wir führen Befragungen über Wikinger durch, Wir bauen Wikingerhäuser, Wir basteln ein Würfelspiel: »Wikinfahrten«).

Jeg synes bedst om Materialien-afsnittet, der rummer mange gode ideer, der kan gøre en ekskursion til Hedeby, Danevirke, Danevirkegården og Hedebymuseet særdeles udbytterig for eleverne.

Det teoretiske afsnit er efter min smag for teoretisk og grundigt, idet meget lidt overlades til læreren selv. Men han/hun kan jo springe det over!

Elevhæftet er det en fornøjelse at læse og blade i. Det er fyldt med gode og motiverende billeder og tekstafsnit. Ligeledes er der fornuftige arbejdsspørgsmål på hver side og veltegnede kort over handelsruter, volde og lande. Vikingernes levevis behandles, og der gøres meget ud af Hedebymuseet.

At vikingerne hørte hjemme i Norden, at Hedeby var en dansk by og Godfred dansk konge bliver klart nævnt. Ligeledes at fjenderne, som Danevirke blev bygget imod, kom sydfra.

Sådan er disse forhold - flere eksempler kunne nævnes - jo ikke altid blevet beskrevet i tyske bøger!

Preben Sørensen

Billeder fra Rødding-egnen

Rødding-egnen i fokus. Fotografier 1860-1940. Udg. af Rødding Bogtrykkeri 1991. Tekst og tilrettelæggelse: Niels H. Kragh-Nielsen. Upag., 127 illustrationer. Pris: 150 kr.

Rødding Bogtrykkeri har trykt og udgivet denne smukke billedbog, der bringer billeder fra alle dele af Rødding kommune. Billederne står gennemgående meget klart og skarpt. Det skyldes et meget fint grundmateriale, men også dygtig bogtrykkerkunst.

Formålet med billedbogen er bl. a. at vise eksempler på de mange gode fotografier, som findes i de lokalhistoriske arkivers billedsamlinger, og samtidig skulle rækken af billeder gerne kaste nogle strejflys over egnens historie. Endvidere er det forsøgt at skabe sammenhæng i billedopslagene, så fotografierne belyser hinanden parvis.

Det er gennemgående lykkedes for Kragh-Nielsen at opfylde disse mange formål. Sammenstillingen af billeder giver mange steder nogle tankevækkende sammenhænge, f.eks. af et gruppebillede af indkaldte landstormmænd overfor en gruppe russiske krigsfanger, de mange elever i landsbyskolen overfor de få elever i den private skole i Rødding eller skatklubbens medlemmer mageligt tilbagelænedede overfor kvinderne i gang med det hårde vaskearbejde.

Man kan også se, at Kragh-Nielsen har bestræbt sig på at vælge billeder med liv på. Der er et meget stort antal personer med på billederne, der således ikke kun viser huse, veje, interiørs, køretøjer og andre ting. Der er gengivet mange arbejdssituationer, og billedbogen kan således også belyse, hvorledes arbejdet har ændret sig meget igennem de mange år, som fotografierne dækker.

Bogen rummer en fortegnelse over originalbilledernes størrelse, fotograf (hvis denne kendes), og hvor originalen befinder sig. Endvidere er der både person- og emneregister. Andre udgivere af billedbøger har her et mønster for, hvorledes sådan en udgivelse af billeder bør være.

hf

Bombardement af Sønderborg 2.-3. april 1864

Bagsiden
om
forsiden

I slutningen af marts 1864 udarbejdede den preussiske general, prins Friedrich Carl, en dristig plan til omgåelse af Dybbølstillingen. Han ville foretage en overgang fra Sundeved til Als for at komme i ryggen på danskerne og herved spare en del af de mange soldaterliv, som en storm på Dybbølstillingen ville kræve. Planen indebar, at preusserne skulle sætte over Alsfjord i småbåde og pontoner fra Ballebro til Hardeshøj.

Natten til den 2. april, et døgn før den planlagte overgang, indledtes pludseligt et meget heftigt bombardement af Sønderborg by for at bortlede opmærksomheden fra den planlagte overgang. For at skjule at det tunge belejringsstyks var ført til Ballebro, beskød preusserne byen med det lettere feltartilleri. Det kunne ikke anrette nogen større skade på skanserne, derimod var virkningen i Sønderborg betydelig. Der udbrød brand mange steder i byen, især i den sydlige bydel nær slottet. Til Sønderborg var der i forvejen udkommanderet københavnske brandmænd som hjælp, men trods stor indsats både fra disse og fra det lokale brandvæsen nedbrændte en stor del af den sydlige by. Sønderborgs indbyggere flygtede over hals og hoved under bombardementet ud til de alsiske landsbyer.

Det menneskelige tab i form af døde og sårede er ikke opgjort nøjagtigt. Derimod ved vi god besked om de materielle skader. Ialt 480 huse, dvs. 1/3 af byen blev ødelagt eller beskadiget under bombardementet. Skaderne beløb sig til 231.000 rigsdaler. Værst gik det ud over Brogadekvarteret, der lå i ruiner, og råd-

huset, der var helt nedbrændt. En heftig storm umuliggjorde imidlertid at gennemføre den planlagte overgang over Alssund natten mellem 2. og 3. april. Stormen varede flere dage, og da den var stilnet af, hindrede den måneklare nat overraskelsesmanøvren. For at skjule planen om den mislykkede overgang fortsatte preusserne beskydningen af Sønderborg de følgende uger med stor intensitet.

Da det tunge styks var trukket tilbage fra Ballebro, kunne beskydningen af skanserne genoptages, og de var i miserabel stand, da stormdagen kom den 18. april. Dette fik stor betydning for den hurtige erobring af skanserne. Derimod fik hverken det uventede bombardement af Sønderborg eller den fortsatte beskydning af byen nogen som helst militær betydning.

Bombardementet af den civile by gav genlyd i verdenspressen. The Times i London gav denne vurdering:

»Ingen advarsel om det påtænkte bombardement var blevet givet på forhånd, preusserne tillod ikke fjernelse af civile - blot i eet minut. Den komplette udslettelse af Sønderborg har ikke - som man var klar over - tilintetgjort én eneste kanon i Dybbøl skanserne, og de sidste to dages ødelæggelse har ikke svækket danskernes positioner overhovedet. Det er sandelig meget svært at udøve krigskunst, og vor tids tyskere kan i hvert fald ikke. Her har de i to måneder hamret løs på Dybbøl, og resultatet er den unyttige ødelæggelse af en tredjedel af det uskyldige Sønderborg«.

ia